

A HE ELŐKÉPZŐ (PRAEFIXUM) SZEREPE AZ OROSZ NYELVBEN

Írta: ERDEI MIHÁLY

Az orosz nyelvben az előképzők leggyakrabban viszonyyszókból és módosító szókból képződnek [1]. A HE módosító szó is igen gyakran szerepel praefixumként. Ebben a szerepében új, a régihez viszonyítva ellentétes jelentést ad a szavaknak. Pl. счастье — boldogság, szerencse; несчастье — szerencsétlenség; добрый — jó; недобрый — rosszindulatú. A HE előképzős szavak új szók, s legtöbbször megtalálhatók a különböző szótárakban, magyarázó szótárakban. Az USAKOV szerkesztésében megjelent értelmező szótárban [2] több mint 1300 HE praefixumos szót találunk. Valójában sokkal több ilyen szó van. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája által legutóbb kiadott értelmező szótár [3] körülbelül ötször annyi HE előképzővel képzett szót tartalmaz, de még ez sem ad teljes képet, mert sok tájszó, szaknyelviszó stb. nincs feltüntetve benne. A fentiekből látható, hogy a HE mint előképző rendkívül produktív szóképző elem.

A) Már az ó-orosz nyelvben létrejött annak szüksége, hogy olyan szavakat képezzenek, amelyeknek az alapszóhoz viszonyítva ellentétes jelentésük van. Az ellentétes szavak képzésére a HE azért vált legalkalmasabbá, mert ez a funkció jelentéstani szempontból közel állott eredeti szerepköréhez, amelyet mint tagadó-módosító szó azelőtt is s azután is betöltött.

Этот человек добрый?	— Ez az ember jó?
Нет, этот человек не добрый.	— Nem, ez az ember nem jó.
Этот человек добрый?	— Ez az ember jó?
Нет, этот человек плохой.	— Nem, ez az ember rossz.

A mondatpárok utolsó mondatai jelentésük szerint ha nem is azonosak, tartalmi vonatkozásban igen közel állnak egymáshoz. A HE добрый szókapcsolat és a плохой szó között levő értelmi hasonlóság igen nagy mértékben segítette elő — véleményem szerint — a недобрый szó létrejöttét. Ehhez járul még, hogy „az agglutináló módosító szók morféimává válása a mondatban való szabad mozgásukkal is kapcsolatban van. A módosító szó meghatározott szóhoz és szavak meghatározott kategóriájához történő tapadása az agglutináló morféimává válás fontos tényezője” [4]. Tehát a meghatározott lexikai és nyelvtani tényezők kölcsönhatása vezetett ahhoz a folyamathoz, amikor a mondattani tagadás gyengülése a morfológiai jelentés erősödése következtében a HE szóképző morféimává vált.

Az orosz nyelvben már régóta létezik a tagadás kifejezésére más szó is, a без előljáró és előképző formájában. Az orosz nyelv szóképző rendszerében.

ez az egy mód azonban nem elegendő, mivel a без szóval történő szóképzésnek megvannak a maga sajátosságai, amelyek nagymértékben csökkentik ezen praefixummal való szóképzés lehetőségét. A legfontosabb ezek közül, hogy a без csak főnevekhez és származékaihoz járulhat. ezzel ellentétben a HE bármilyen szófajtajú önálló jelentéssel bíró szóhoz járulhat, s ezért a без előképzőhöz viszonyítva szélesebb körű szóképzési lehetőségekkel rendelkezik. Ennek következtében — ahogy arra az előbb utaltam — segítségével a szavak óriási mennyisége képződött az orosz nyelvben.

A HE előképzős szavakat a történeti alakulás szempontjából több csoportba sorolhatjuk:

1. Előképző minőségében a HE nem egyszerre vált gyakran előforduló nyelvi ténnyé. Eleinte csak kevés HE előképzővel képzett szó keletkezett. Egy részük később kiment a használatból, anélkül, hogy valamilyen nyomot hagyott volna a mai orosz nyelvben, pl. неделящик — hivatali személyiség, нелюбие — elégedetlenség; stb.

2. Jóllehet, néhány régi eredetű szó napjainkig fennmaradt, de ezek morfológiailag egységesnek számítanak, ilyen típusúak: неделя — az ó-orosz nyelvben: vasárnap, a mai orosz nyelvben hét; ненавидеть — gyűlölni; нельзя — nem lehet; неприязнь — az ó-orosz nyelvben: ördög.

3. Az orosz nyelvben ismert a HE praefixumos szók harmadik csoportja is, amelyeknek ismerjük ugyan keletkezésük történetét, mégis úgy kezeljük őket, mint élő morfémákból álló szavakat:

неволя	— fogság, rabság
нечестно	— becsstelenül
нетрудный	— nem nehéz, könnyű
непроходимый	— járhatatlan, áthatolhatatlan.

Ha a HE praefixummal képzett szavakat összetételüknel kezdjük vizsgálni, felmerül a kérdés, vajon itt a HE módosító szóval van dolgunk praefixum szerepében, vagy egy teljesen más alakulással, azaz szóképző affixummal, morfémával. Ha elővesszük SAPIRO helyesírási könyvét [5] — vagy bármelyik tankönyvet, akkor azt látjuk, hogy a HE módosító szót — miközben helyesírási szempontból vetik vizsgálat alá — csupán módosító szóként említik, felsorolva azokat a helyzeteket, amikor egybe vagy külön kell írni a szavakkal. A morfológiai vizsgálatnál viszont mindkét szerepkörben tárgyalják, anélkül, hogy szigorúan elhatárolnák az általa betöltött két funkciót: ezért KULAGIN a következő megokolással él: Valóban bizonyos vonatkozásban nagyon közel áll egymáshoz a HE módosító szó és a HE praefixum.

- A HE előképző a HE tagadósóból származott.
- Mindketten azonos hangalakokkal rendelkeznek.
- A HE előképző jelentése szerint bizonyos fokig megegyezik a HE módosító szóval: a HE praefixumnál a tagadás nyoma ellentétes jelentésében nyilvánul meg.

Mindez nem ad arra alapot, hogy a HE előképzőt a HE módosító szóval azonosítsuk, mert a következő különbségek ezt kizárják:

- Különböző morfológiai szerepük van: a HE mint módosító szó — szófaj: ezzel szemben a HE előképző — morféma.

- b) Funkciójuk szerint is különböznek, mivel a HE módosító szó mondat-tani szerepet tölt be, a tagadás kifejezésére szolgál, a HE előképző pedig szóképző elemként lép fel [6].

A gyakorlatban azonban gyakran találkozunk olyan esetekkel, amikor nehéz annak a kérdésnek az eldöntése, mikor módosító szó és mikor előképző a HE [7]. Ezért SAPIRO s általában a tankönyvek gyakorlati szempontú vizsgálati módját sem szabad elvetnünk. Továbbá a HE módosító szó is a tagadáson kívül különböző modális viszonyokat is kifejezhet, amelyek jelentés-tani szempontból közel állanak a HE előképzőhöz. Pl. Он не пьет — Nem iszik — mondatban nem azt a tényt tagadjuk, hogy nem iszik, mint pl. Он не пьет воды — hanem, hogy általában nem iszik szeszes italt, azaz józan ember. Tehát az említett mondatban a tárgyas ige a tagadó szó segítségével állapotot fejez ki. Ez azt bizonyítja, hogy a módosító szó ekvivalense is lehet a HE előképzőnek [8].

Esetleg a következő ellenvetés is felmerülhet: Feltehető volna, hogy a HE tagadó szó keletkezett a HE előképzőből, amikor az a lexikailag önálló szótól levált. Ez lehetetlen, mivel az orosz nyelvben egyetlen olyan esetet sem ismerünk, amikor valamelyik előképzőből homonima keletkezett volna, amelyik azután önálló szófajként lépett volna fel. Az igaz, hogy látszólag a módosító szók mintegy az alapszótól elszakadt affixumok mozognak a nyelv felületén, de történetileg éppen fordítva van: maguk az affixumok származnak olyan szavakból, amelyek önálló szókhoz járulnak [9]. Ezt a fejlődési utat támogatják más nyelvek hasonló jellegű alakulásai is: gondoljunk pl. a magyar igeekötők történetére [10].

A tagadó szó előképzővé válása a magyar nyelvben ismeretlen. Igaz ugyan, hogy néhány szóval a magyarban is egybeírjuk a „nem”, „ne” módosító szókat, pl. nemcsak, nemegyszer, nemdohányzó, (lesz) nemulass, nem-törődöm (ember) stb. Ezek azonban szervesen összetételű szavak csupán, amelyek keletkezésüket annak a különleges körülménynek köszönhetik, hogy tagjaik hosszú időn át és sokszor fordultak elő egymás mellett a mondatban [11].

B) A HE előképző nem egyformán viselkedik minden szóban. Egyes szavakban annyira összeforrt a szótóval, hogy fel sem tűnik előképző szerepében. Pl. небрежный — hanyag, нечаянно — váratlanul, негодовать — neheztel valakire stb. A legtöbb esetben azonban a HE praefixum szerepe szembeűnő és ellentétes jelentésű szópárt alkot. Pl.

дорогой	—	недорогой	—	drága,	—	olcsó
красивый	—	некрасивый	—	szép	—	csúnya
приятный	—	неприятный	—	kellemes	—	kellemetlen stb.

Ezért a tankönyvek és módszertani könyvek a HE praefixumos szavakat rendszerint két részre osztják:

a) HE előképző nélkül nem használatos szavak недомыслие, несчастный, невзлюбить, недомерок...)

b) HE előképző nélkül is használatos szavak независимость, невежливость, нехороший, некрасивый... [12]

A HE praefixumos szavak ilyen módon történő felosztásának kétségtelenül komoly gyakorlati jelentősége van, amely a HE helyesírási szabályai-

nak könnyebb elsajátítását segíti elő, mivel így a HE előképző nélkül „nem használatos szavak” könnyen felismerhetők, s tudjuk, hogy mindig egybe kell írni azokat. A morfológia szemszögéből azonban a HE előképzős szavak ilyen felosztását nem tarthatjuk helyesnek. A szónak, mint szófajnak — amely feltételezi a forma és a jelentés egységét — fogalmával összefüggésben el kell ismerni, hogy a HE praefixumos szavak nem használatosak HE nélkül, mivel a HE-vel álló szó sohasem lehet egy szó két különböző formája. Pl. правда — igazság; неправда — hazugság. A példából látható, itt két teljesen különböző szóval van dolgunk, mert a неправда szó semmilyen körülmények között sem állhat HE nélkül, hiszen a неправда szó nem egyszerűen a правда szó HE előképző nélküli formája, hanem teljesen más jelentésű szó.

Az elmondottakhoz igazodva a szavakat, amelyek HE praefixummal állnak a következő két csoportra célszerű osztani:

1. Azon szavak, amelyekben a HE már nem produktív morféma pl. недруг — ellenség, ненавидеть — gyűlölni, ненависть — gyűlölet.

2. Olyan szavak, amelyekben a HE produktív morféma és napjainkban sem veszítette el előképző jelentését pl. невежливый — udvariatlan, недобрый — rossz, несчастный — szerencsétlen. Ez utóbbi csoporton belül a következő alcsoportokat különböztetjük meg:

a) Olyan HE praefixumos szavak, amelyek képzésében a HE-nek már nincs semmi szerepe sem. Ezek olyan szavak, amelyekben a szótőhöz járulva a HE összeolvadt azzal és a szótő részévé vált.

невидимка — láthatatlan (férfi v. nő)
несчастный — szerencsétlen.

b) Olyan HE előképzős szavak, amelyeket egyszerre képeztek affixum és praefixum segítségével, vagyis a HE előképző és valami más képző segítségével. Pl.

не-был-иц-а — valótlan, koholmány
не-побед-им-ый — legyőzhetetlen,
не-про-буд-н-ый — felébreszthetetlen.

c) Olyan HE praefixumos szavak, amelyeket csak egy szóképző elem segítségével képeztek. Pl.

не-воля — rabság,
не-красивый — nem szép, csúnya
не-мытый — mosdatlan
не-хороший — nem jó, rossz.

C) A HE előképző a szavaknak különböző jelentést, jelentésárnyalatot kölcsönöz. A szakirodalomban a vélemények abban megegyeznek, hogy a HE főleg ellentétes jelentést ad a szavaknak. Eltérőek a vélemények annak a kérdésnek a magyarázásakor: hogy a HE tagadja-e az alapszó által jelölt fogalmat vagy csak ellentétes fogalmat jelöl. Kovaljov véleménye szerint: „А некрасивый, неприятель szavak képzeletünkben nemcsak annak ellentétét váltják ki, ami a красивый és a приятель szavak jelentésében van, hanem annak tagadását is magukba foglalják, amelyet a HE előképző nélküli szavak jelentésükben jelölnek.” [13]. Ezzel szemben SAPIRO a következő véleményen van: „А HE segítségével képzett új szó nem jelöli annak

a fogalomnak a tagadását, amelyet a HE nélküli szó tartalmaz, hanem új jelentést ad.” [14]. Az eltérő vélemények következtében felmerül annak szükségése, hogy részleteiben megvizsgáljuk: milyen jelentést ad a szavaknak a HE praefixum.

a) A HE előképző leggyakrabban — amire már utaltunk — ellentétes jelentésű szavak képzésére szolgál. Pl.:

Обнаруживается неудовольствие — Előző műveivel szemben elégedetlenséget érez. (Bjelinszkij: Levél Gogolhoz)

А неудовольствие — elégedetlenség — szóban nem annyira az удовольствие elégedettség — szó pozitív fogalmát tagadjuk, mint amennyire ez a szó erősíti a pozitív fogalommal ellentétes fogalmat.

Она вдруг заплакала, назвала отца: Хителен sírni kezdett és az apát szóltotta:

— Горе моё, несчастье моё!

— Bánatom, szerencsétlenségem. (Gorkij: Derűs élet)

Ebben a mondatban a несчастье a горе szó szinonimája és ebben sem a boldogság fogalmát tagadjuk, hanem az ellentétes fogalmat állítjuk. Ugyanilyen szerepe van a HE előképzős szavaknak a következő mondatokban is:

Здесь, брат, люди недобрые. Itt, testvérem, nem jók az emberek.

(Lermontov: Korunk hőse)

Наш век — это суровая, железная. Századunk — kemény, vas küzdelem
борьба за независимость. a függetlenségért. (A. Tolsztoj: Há-
zám)

Meg kell említenünk, hogy néhány párhuzamos állító és tagadó forma a mai orosz nyelvben nagyon eltávolodott egymástól, mivel az egyik megtartja régi jelentését, a másik jelentésváltozáson megy keresztül. A mai orosz nyelvben pl. a воля szó alapvető jelentése: akarat, „szabadság” jelentésében kissé elavult. Az ebből a szóból képzett melléknév: вольный — szabad, független — megtartotta eredeti jelentését: pl. вольная страна — szabad ország [15].

Ugyanez a helyzet a неволя — rabság — és a невольный — kényszerű, akaratlan — szavak esetében is, amelyekben a szótó szintén azonos, de jelentsben nagyon eltérők. Valamikor a невольный szó „elnyomott” jelentéssel volt használatos, ma ebben a jelentsben archaikus. Pl.:

Я неволен, как собака на привязи. Rab vagyok, mint kutya a pórázon. (Puskin: Levelek)

Néha a HE praefixumos szavaknak több jelentésük is van, mint pl. Bjelinszkij Levél Gogolhoz c. művében a неправый melléknevet kétszer használja, s mind a kétszer más jelentéssel:

Он делается обличем неправой — Az igazságtalan hatalom leleplező-
власти. jévé válik.

Но вы вовсе неправы, приписав- De egyáltalán nincs igaza, ha ezt az
ши это... отзываю Вашего таланта. Ön tehetsége tisztelőiről szóló... ki-
jelentéseinek tulajdonítja.

Az első mondatban a неправая власть — igazságtalan hatalom — a megítélés erkölcsi minőségeinek szempontjából adódik. A második mondatban

вы неправы — nincs igaza — az értékelés a megítélés igazsága és hazugsága szempontjából történik, azaz nem erkölcsi, hanem logikai értékelés szerint.

b) A HE előképző nem mindig képez teljesen ellentétes jelentésű antonimákat, amilyeneket eddig vizsgáltunk. A HE praefixumos szó az alapszóhoz viszonyítva korlátozott, nem teljes ellentétet is kifejezhet.

Из автомобиля вышел немолодой складный офицер. — Az autóból nem egészen fiatal csinos tiszt szállt ki.

(SOLOHOV: Csendes Don)

По улице идёт немолодая женщина. Egy nem fiatal nő megy az utcán.

A немолодой szó nem azt jelenti, hogy „öreg”, hogy valóban így van, ezt legjobban az első mondatban látjuk, amikor az офицер szónak a немолодой mellett másik jelzője is van: складный — csinos. A „csinos” szó rendszerint ellentmond az „öreg” szónak. Ha viszont a немолодой szót mindenáron az „öreg” — старый — szóval akarnánk helyettesíteni, akkor a „HO” ellentétes kötőszót kellene a két szó közé tennünk: старый, но складный A „HO” kötőszónak a hiánya azt bizonyítja, hogy a немолодой szó nem teljes antonimája молодой szónak.

c) A HE előképző ellentétes jelentése mellett jelölheti annak a fogalomnak a hiányát is, amely az alapszóban megvan. Az alább felsorolt szavak éppen annak hiányát jelölik, ami az alapszóban még megvolt:

выгода — невыгода	— előny — hátrány,
популярность — непопулярность	— népszerűség — népszerűtlenség,
умение — неумение	— hozzáértés — hozzá nem értés.

Az ilyen típusú összetételek az ellentétes fogalom állításának a jelentését is magukban hordozzák.

d) Néha a HE előképző valaminek a részleges hiányát, elégtelen voltát jelöli. Így pl. нехватка — hiány, elégtelenség; недостаток — hiba, fogyatékoság szavak is. Valaminek a részleges hiányát a HE igékhez járulva is kifejezheti. Pl.:

Прежде здесь не хватало своего хлеба.	Azelőtt itt nem volt elegendő kenyér.
Этого ещё не доставало.	(A. TOLSZTOJ: Minket nem győzől le)
	Ez még nem volt elég.

De az ilyen jelentésű igéktől mind gyakrabban és-gyakrabban válik le, s változik vissza tagadószóvá a HE.

На Екатерину Дмитриевну у меня не хватало душевных сил.	Jekatyerina Dimitrijevna-ra nem volt elég lelkierőm. (A. TOLSZTOJ: Golgota.)
Отрадного мало... не хватало хлеба.	Kevés dolognak lehet örülni... nincs elég kenyér. (SOLOHOV: Csendes Don)

Ezekben a mondatokban a HE valaminek az elegendőségét tagadja.

e) A HE praefixum egy fogalomnak a többi fogalom közül való kiemelését, elkülönülését is jelölheti.

...все враги ваши и нелитературные.	... minden ellensége és az irodalmon kívülállók. (BJELINSZKIJ: Levél Gogolhoz)
-------------------------------------	--

Ebben a mondatban a нелитературные — irodalmon kívülállók — mint a враги

főnév jelzője nem jelöl szorosabb értelemben véve sem ellentétes fogalmat, sem valaminek a hiányát, hanem egyszerűen az ellenségek közül kiválaszt egy csoportot.

Им встретилась толца	Velük szemben a katonák tömege jött,
солдат — в числе которых	amelyek között egészségesek is voltak.
были и не раненные.	(TOLSZTOJ: Háború és béke)

Tehát a sebesültek csoportjából kiválik az egészségesek csoportja.

f) Néhány szóban a HE praefixumnak nincs antonima képző szerepe, vagyis nem ad ellentétes jelentést az alapszóhoz viszonyítva:

необыкновенный	— rendkívüli,
неоспоримый	— elvitathatatlan, kétségbevonhatatlan,
непринужденный (изящества)	— fesztelen, természetes (báj),
непередаваемый	— elmondhatatlan, kifejezhetetlen,
непременно	— feltétlenül.

g) Különös jelentése van a HE előképzőnek néhány névmáshoz és határozószóhoz járulva, amikor a szónak bizonytalanság, ismeretlenség jelentését adja.

Жил некто, человек	Valamilyen magányos, homályos származású embert élt. (KRILOV)
бездородный, одинокий.	
Жил некто Господин Долгов	Valamilyen Dolgov úr élt feleségével és Nágya lányával. (NYEKRASZOV)
с женой и дочкой Надей.	

Ezekben a mondatokban a HE a bizonytalanság, határozatlanság jelentését adja: некто valaki, valami ismeretlen személy. Hozzávetőleg ugyanilyen jelentése van a несколько — néhány — számnévnek is. Она прошептала несколько непонятых слов. Néhány értelmetlen szót suttogott.

D) A HE praefixum szóképző funkciója a magyar nyelv fosztóképzőihez hasonlítható. A magyar nyelvben a -tlan, -tlen, -talan, -telen az alapszóból -s képzővel alkotott melléknév kifejezte tulajdonság hiányát jelöli. Pl. barátság-s — barátság-talan. A melléknévből képzett fosztóképzős melléknév a magyar nyelvben is az alapszó jelölte tulajdonság ellentétét jelenti: népszerű — népszerűtlen: boldog — boldog-talan [16].

Meg kell említenünk, hogy a magyar nyelvben a fosztóképzők csak melléknevek képzésére szolgálnak. Ha olyan főnevet akarunk képezni, amelyik az alapszó kifejezte fogalom hiányát vagy ellentétét fejezi ki, akkor a fosztóképző az alapszó és a -ság, -ség főnévi képző közé járul — ez bonyolultabb folyamat, mint az orosz nyelvben. Pl. boldogság — boldog-talan-ság; népszerűség — népszerű-tlen-ség.

E) A HE praefixum, más előképzőhöz hasonlóan, nem járulhat minden szóhoz, csak a következő szófajokhoz járulhat:

a) *Főnevekhez*, különösen az elvont főnevekhez. Pl.:

недоверие	— bizalmatlanság
неподвижность	— mozdulatlanság
неясность	— homályosság, homály
невмешательство	— be nem avatkozás
неудача	— balszerencse, balsiker
негодование	— felháborodás stb.

Azután a *небоец* — nem harcos, *непоэт* — nem költő, *нефранцуз* — nem francia típusú szavakhoz, amelyek elkülönítik az emberek egyik csoportját a másiktól.

b) *Melléknemekhez*, főképpen a tulajdonságot jelölőkhöz. Pl.:

нетерпеливый	— türelmetlen
неудачный	— sikertelen, sikerületlen, nem sikerült
неловкий	— ügyetlen, esetlen
несчастный	— szerencsétlen stb.

„Éppen a tulajdonságot jelölő melléknemek, a HE segítségével, gyakran különös jelentésárnyalatot kapnak, azaz új szavakká válnak és jogot kapnak arra, hogy a szótári szókészletbe tartozzanak”. [17].

c) A HE előképző segítségével képzett szavak között különleges helyet foglalnak el a *melléknévi igenevek*. A HE hatása a melléknévi igeneveknél még jobban megfigyelhető, mint más szavaknál: az idő kategóriája elhomályosul, nincs igevonzatuk és állandó tulajdonságot jelölnek:

неокрепшие посевы	— gyenge vetések
неразвитая корневая система	— fejletlen gyökér-rendszer
невидимый	— láthatatlan
неорганизованный	— szervezetlen
неработающий	— nem dolgozó stb.

d) *Néhány igéből képzett melléknévhez*, amelyek a melléknévvé válás folyamán keletkeztek. ПЕСКОВСКИЈ szerint a — *мый*-re végződő melléknemek mellett meg kell még említenünk az ugyanilyen szuffixumos és jelentés szempontjából bizonyos fokig szenvedő módhoz tartozó szavak két csoportját:

a) неумолимый	— kérlelhetetlen
неистощимый	— kifogyhatatlan
неистребимый	— kiirthatatlan
нерастворимый	— oldhatatlan
недопустимый	— megengedhetetlen, tűrhetetlen
неощутимый	— érzékelhetetlen stb.

Az ilyen típusú szavak sajátossága, mindenekelőtt a HE praefixumhoz való kötöttségük. Nélküle sokkal ritkábban fordulnak elő, (nem mondják: он умолим, этот огонь угасим stb. habár mondják: это вполне допустимо, это легко ощутимо, эта соль растворима, ami helyesírásukban is tükröződik, mert mindig egybe írjuk őket a HE-vel. Ha mégis külön írjuk őket, ritka és érdekes eset, úgy tűnik fel, hogy a HE praefixumos szóból képződtek.

β) a következő melléknemek még szorosabb kapcsolatban vannak a HE előképzővel:

неподражаемый	— utánozhatatlan, páratlan
неугрожаемый	— veszélytelen
неувядаемый	— hervadatlan
непрекаемый	— kétségbevonhatatlan, csalhatatlan
неуклонный	— tántoríthatatlan
неуёмный	— csillapíthatatlan stb. [18].

e) *Határozószókhöz*, amelyek tulajdonságot jelölő melléknemekből képződtek:

невесело	— bánatosan, szomorúan
неверно	— helytelenül, pontatlanul
небрежно	— hanyagul, gondatlanul stb.

f) Az igék egy kis csoportjához és tőlük képzett határozói igénevekhez:

ненавидеть-ненавидя	— gyűlöl — gyűlölve
негодовать-негодуя	— neheztel valakire — háborogva
неистовствовать-неистовствуя	— dühöng — dühöngve
невзлюбить-невзлюбя	— nem bír elszenvedni valamit — nem szeretve, nem szívlelve
недослышать-недослыша	— rosszul hall — rosszul hallva
недомогать-недомога	— gyengélkedik — gyengélkedve
недоумевать-недоумева	— nem ért valamit — nem értve
неволить-неволя	— kényszerít — kényszerítve.

g) *Néhány tagadó, határozatlan névmáshoz és határozószóhoz:*

некого	— nincs kit
нечего	— nincs mit
некто	— valaki, egy bizonyos ember
некоторый	— bizonyos, valamely
негде	— nincs hol
некогда	— nincs idő, valamikor
неоткуда	— nincs honnan
незачем	— nincs miért.

A НЕ előképző szerepe ezekben a szavakban kétségtelenül kissé más, mint а несчастье, неправильный szavakban. „Ezeket (azaz a НЕ praefixumos névmások és határozószókat) minden esetben meg kell különböztetnünk az ilyen típusú szavaktól, mint неправда — hazugság-, неурожай — rossz termés-, неловко — ügyetlenül-, неприятный kellemetlen stb., amelyekben a tagadó módosító szó összeforrva az alapszóval valami új pozitív fogalmat alkot (hiszen a неправда nem csupán не + правда)” [19].

A некого, нечего, негде, некогда, незачем szavakban a НЕ hatására még ma is érezhető az állítmányi jelleg, ami következtében a mondatban a személytelen állítmány része. Pl.:

нечего мне делать — nincs mit csinálnom

Некогда сегодня кататься на конь-
ках

— Ma nincs időnk korcsolyáznunk.

Miután a НЕ a szavakhoz járulva megváltoztatja ilyen vagy olyan mértékben azok jelentését, de más előképzőhöz hasonlóan, nem változtatja meg az illető szófaj kategóriáját [20].

F) A НЕ előképző nem járul a következő típusú szavakhoz:

a) *Főnevekhez.*

a) tulajdonfőnevek pl. Вогла, Кавказ, Пётр, Иванов.

b) közös főnevek, amelyek egyes tárgyak nevei pl. стол, дом, шкаф, корова.

c) anyagnevek pl. медь, молоко, сахар.

d) természeti jelenségek nevei pl. гроза, ветер, снег, дождь.

b) *Mellénevekhez.*

α) színt jelölő melléknevek pl. зелёный, синий, коричневый. А красный szó azonban kivételt képez, mert előfordul a HE praefixummal: некрасный

β) a vonatkozást jelölő melléknevek szintén ritkán fordulnak elő HE előképzővel, de a színt jelölő és tulajdonságot jelölő melléknevekhez viszonyítva gyakrabban, pl.:

рабочий-нерабочий день	— munkanap — szabad-nap
будничий-небудничий	— hétköznapi — nem mindennapi
трудова́й-нетрудова́й элемент	— dolgozó egyén — kizsákmányoló
заповедный-незаповедный лес	— tilos, védett erdő — szabad, nem védett erdő
базарный-небазарный день	— hetivásár — nem piacos nap stb.

„Ezek a szókapcsolatok jelentésben nem gazdagok és a tagadószó nagyon ritkán ad nekik új gondolati árnyalatot...” [21].

Meg kell említenünk, hogy a mai orosz nyelvben a termelés, a technika és a kultúra fejlődésével, gyakran megfigyelhető a HE előképzővel történő új, vonatkozást jelölő melléknevek képzése. Pl.:

советский-несоветский	— szovjet — nem szovjet
колхозный-неколхозный	— kolhoz — nem a kolhozé, a kolhozon kívül-álló
тракторный-нетракторный	— traktor — nem a traktorhoz tartozó
областной-необластной	— területi — nem területi
пионерский-непионерский	— úttörő — nem úttörő

d) birtokon melléknevek sem fordulnak elő HE előképzővel.

шуба не сестрина	— nem a nővérem bundája
дом не отцов	— nem az apa háza.

c) *Számnevek* mellett a HE mindig csak tagadószóként szerepel, előképzőként sohasem.

Не два, не пять, не десять, а — Nem két, nem öt, se nem tíz, hanem
восемнадцать дней лётчик Мересьев 18 napig vonszolta magát állhata-
упорно двигался к линии фронта. tosan Mereszjev az arcvonala felé.
Не один раз Мересьеву прихо- — Az úton Mereszjevnek nem egyszer
дилось преодолевать величайшие a legnehezebb nehézségeket kellett
трудности на пути. legyőzni. (B. POLEVOJ: Egy igaz
ember)

Сегодня идёт не третий день не- — A mai nap a hétnek nem a harma-
дели, а уже пятый. dik, hanem már az ötödik napja.

d) *Névmásokhoz* a tagadó és határozatlan névmások kivételével szintén nem járul a HE mint előképző.

Не всё то золото, что блестит. — nem mind arany ami fénylik.
(Közm.)

Не я и лошадь не моя. — semmi közöm hozzá (szó szerint:
nem én voltam és a ló sem az enyém)

Это всё не то. — ez mind nem az.

e) *Igék és határozói igenevek* mellett a HE nélkül nem használatosak kivételével, a HE megmarad tagadósónak:

Кто в Москве не бывал, тот — Aki nem járt Moszkvában, szépsé-
 красоты не видал. get nem látott. (Közm.)
 Не зная броду, не суйся. — Vízbe ne hági, ha követ nem látsz.
 в воду. (Közm.)

f) *Melléknévi igenevekhez*, amelyek megőrizték igei tulajdonságaikat. A melléknévi igenév minden esetben megőrzi igei tulajdonságait, amikor más szavakkal áll kapcsolatban (magyarázó szavai vannak) és amikor az ige mellett kiegészítő van. Pl.:

Не отдыхавшие с утра путешественники сделали привал. Az utazók, akik reggel óta nem pihentek, pihenőt tartottak.
 Мне хочется узнать о самых малых животных, не видимых простым глазом. Szeretnék tudomást szerezni a legkisebb állatokról, amelyek szabad szemmel nem láthatók [22].

Továbbá a melléknévi igenévnek nemcsak kiegészítői lehetnek, hanem határozói is, amelyek fontos szerepet játszanak az idő kategóriájának megőrzésében, ami az igei jelleg megőrzését eredményezi, s így eltávolodik a melléknévvé válástól. Mindez megerősíti a melléknévi igenév mellett a tagadást és a HE ily módon nem válhat előképzővé. A rövid szenvedő melléknévi ige-nevek az igei jelleg erőssége következtében majdnem egyenértékűek az igével, ezért nincs szükségük semmilyen magyarázó szóra és a HE ilyen melléknévi igeneveknél csupán tagadószerű minőségben szerepelhet.

JEGYZETEK

- [1] Vö. Н. М. Шанский, Очерки по русскому словообразованию и лексикологии Москва, 1959 г. стр. 102.
- [2] Толковый словарь русского языка под редакцией проф. Ушакова Д. И. Москва, 1933 г. т. 2. стр. 472—569.
- [3] Словарь современного русского языка Москва—Ленинград 1958 г. т. 7. стр. 688—1277.
- [4] В. В. Виноградов, Русский язык Москва, 1947 г. стр. 676.
- [5] Vö. А. Б. Шапиро, Русское правописание Москва, 1961 г. стр. 193—
- [6] Vö. А. Ф. Кулагин, О частице не и приставке не. Русский язык в школе 1957 г. № 6. стр. 26—28.
- [7] Vö. ERDEI MINÁLY, A HE és HU módosító szók használatáról. Szegedi Ped. Főisk. Évk. 1961. 187.
- [8] Vö. Л. Ю. Максимов, Частица не и приставка не с краткими прилагательными. Русский язык в школе 1957 г. № 1. стр. 9.
- [9] Пешковский, Русский язык в научном освещении. Москва, 1958 г. стр. 67.
- [10] Vö. J. SOLTÉSZ KATALIN, Az ősi magyar igekezők. 1959.
- [11] Vö. MMNyR. I, 456.
- [12] Н. А. Лавров, Правописание частиц не и ни. Москва, 1952 г. стр. 18.
- [13] П. К. Ковалёв, Категориальное и функциональное значение частицы не. Русский язык в школе 1941. г. стр. 30—35.
- [14] SAPIRO i. m. 140.
- [15] USAKOV i. m. 356.
- [16] MMNyR. I, 456.
- [17] В. И. Чернышев, Отрицание не в русском языке. Ленинград, 1957 г. VII.
- [18] Vö. PESKOVSKIJ i. m. 124—125.
- [19] Uo. 389.
- [20] Vö. ERDEI i. m. 189.
- [21] CSERNISEV i. m. IX.
- [22] Vö. LAVROV i. m. 80—1.

ПРИСТАВКА НЕ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

М. ЭРДЕИ

В русском языке частица *не* является не только отрицанием но и приставкой, видоизменяющей значение слова, служащей для образования новых слов.

Автор статьи рассматривает, какие оттенки в значении даёт словам приставка *не*, и с какими разрядами слов сочетается она. Он сравнивает морфологическую роль префикса *не* с соответствующими ему суффиксами в венгерском языке.

DIE ROLLE DES PRÄFIXES NE IM RUSSISCHEN

Von

M. ERDEI

In der russischen Sprache ist das Modalwort NE nicht nur ein Verneinungswort, sondern auch Wortbildungselement, das zum Bilden neuer Wörter dient. Verfasser untersucht, indem er die morphologische Rolle des Präfixes NE mit den entsprechenden Ableitungssilben der ungarischen Sprache vergleicht, welche Bedeutungsabstufungen das Präfix NE den Wörtern verleiht und an welche Wörter es sich anschliesst.